

مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش‌نامه‌ی انجمن ایرانی تاریخ
سال دوازدهم، شماره‌ی چهل و هفتم، بهار ۱۴۰۰، صص ۶۵-۹۳
(مقاله علمی - پژوهشی)

تحلیل عملکرد انتشارات فرانکلین در حوزه‌ی کتاب کودکان و نوجوانان

حسن شمس‌آبادی^۱، حمید بصیرت‌منش^۲، سید محمود سادات بیدگلی^۳

چکیده

به فراخور پیشرفت‌هایی که در صنعت نشر در کشور به وجود آمد، توجه به ادبیات کودک نیز در ایران بیشتر شد. در اوایل دهه‌ی ۱۳۴۰ این مسئله ابتدا خود را در حوزه‌ی کتاب‌های درسی برای دانش‌آموزان نشان داد و در ادامه، به کتاب‌های غیردرسی و مجلات و نشریات راه یافت. از جمله مراکزی که در این حوزه گام نهاد و توانست نقش مهمی ایفا کند، مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین بود. نگارندگان این پژوهش با تکیه بر اسناد و مدارک آرشیوی و با بهره‌گیری از رویکرد توصیفی-تحلیلی، سعی داشته‌اند با بررسی و تحلیل فعالیت‌های این مؤسسه، نقش و جایگاه آن را در این حوزه مورد واکاوی قرار دهند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین به لحاظ شکلی و مسائل تخصصی چاپ، کیفیت انتشار کتاب‌های ویژه‌ی کودک و نوجوان را تا حدّ زیادی ارتقا بخشید؛ ضمن اینکه به لحاظ محتوایی نیز در حوزه‌ی کتاب‌های درسی و غیردرسی بیشتر بر فرهنگ و تمدن ایرانی و مؤلفه‌های وابسته به آن تأکید کرد. واژه‌های کلیدی: کودکان و نوجوانان، کتب درسی و غیردرسی، حوزه‌ی نشر، انتشارات فرانکلین، همایون صنعتی‌زاده

۱. دانشجوی دکتری تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی (نویسنده‌ی مسئول)

hasanshamsabady@yahoo.com

۲. استادیار گروه تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

basirat1341@yahoo.com

۳. استادیار گروه تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

sadat@ri-khomeini.ac.ir

تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۱/۳۰ - تاریخ تأیید ۱۴۰۰/۷/۶

۱. بیان مسئله

حوزه‌ی نشر کتاب ویژه‌ی کودکان و نوجوانان در ایران قدمت زیادی دارد. شاید بتوان پیشینه‌ی این کار را با توجه ایرانیان به تربیت و پرورش کودک، و یا حتی دوران باستان هم‌زمان دانست. اولین مفاد درسی، مسائل دینی و آموزشی اوستا و شرح‌های مختلف آن بود. به لحاظ مقطع زمانی هم از همان اوایل طفولیت برای کودک برنامه‌های تربیتی در نظر گرفته می‌شد. این رویه در سده‌های بعد همچنان ادامه داشت و به مرور تقویت شد. در دوران قاجار نهاد آموزشی مکتب‌خانه‌ها با آموزش محتوایی کتاب‌های دینی مختلف مانند حدیث، فقه و اصول و همچنین دیوان‌های شعری شکل گرفت. در این برهه انتخاب کتاب قاعده‌ی معینی نداشت و فهم و درک کودک و دشواری متن برای او در نظر گرفته نمی‌شد. این وضعیت با تأسیس مدارس جدید کمی بهبود یافت، اما تا زمان ورود صنعت نشر به ایران و با وجود پیشرفت‌هایی که در شیوه‌های تربیتی به وجود آمد، همچنان کمبود کتاب‌های ویژه‌ی کودکان و نوجوانان احساس می‌شد. در اواخر دهه‌ی سی هجری شمسی و در طی دهه‌های بعد، چند ناشر خصوصی و دولتی به حوزه‌ی نشر کتاب‌های کودک و نوجوان وارد شدند. از جمله‌ی این ناشران، مؤسسه‌ی فرانکلین بود که بعد از تأسیس در آمریکا، شعبه‌هایی از آن در برخی کشورهای خاورمیانه، از جمله ایران راه‌اندازی شد. دو شعبه‌ی این انتشارات در شهرهای تهران و تبریز دایر شد و شروع به فعالیت کرد. فرانکلین تهران از شعبه‌های بسیار فعال در امر نشر و توزیع کتاب‌های مختلف به‌خصوص کتب درسی و غیر درسی کودکان و دانش‌آموزان بود. این پژوهش بر آن است با استفاده از اسناد و مدارک آرشیوی، عملکرد انتشارات فرانکلین را در حوزه‌ی نشر کتاب درسی و غیر درسی کودکان و نوجوانان بررسی و تحلیل کند.

۲. پیشینه‌ی پژوهش

در زمینه‌ی انتشارات و حوزه‌ی تخصصی نشر تاکنون کتاب‌ها و مقالات زیادی تألیف شده است. برخی از این پژوهش‌ها اختصاصاً به جایگاه انتشارات فرانکلین در حوزه‌ی نشر پرداخته‌اند. کتاب سه مقاله دیگر (۱۳۳۶) اثر جلال آل احمد، اولین اثر در این باره است.

نویسنده نگاه بسیار انتقادی به نقش آفرینی انتشارات فرانکلین در ایران دارد و در بخش پایانی کتاب با عنوان «بلبشوی کتب درسی» اشاره می‌کند که فرانکلین با زد و بند سیاسی و مالی با مسئولین وزارت فرهنگ وقت و برخی از ناشران دیگر که آنها را جیره‌خوار خود کرده بود، در واقع مجری سیاست‌های آمریکا و غرب بود و بر اثر حمایت‌های مالی به تراست انتشاراتی تبدیل شده بود. پایان‌نامه‌ی ژیلای ماندگار با عنوان *بررسی فعالیت‌های مؤسسه فرانکلین (۱۳۵۸)*، فرانکلین را یکی از فعال‌ترین و مؤثرترین سازمان‌های انتشاراتی ایران در زمان خود برمی‌شمرد. مقاله‌ی «برنامه کتاب فرانکلین» - که شرح چگونگی تأسیس *فرانکلین* در نیویورک به قلم یکی از مدیران آن مؤسسه است و از این منظر اهمیت دارد - اشاره‌ی اندکی به فعالیت‌های فرانکلین تهران دارد. کتاب دیگر، *تاریخ شفاهی نشر ایران* اثر عبدالحسین آذرنگ و علی دهباشی (۱۳۸۲) است. کتاب حاصل گفت‌وگوهای نامبردگان با ۲۱ نفر از ناشران و افراد مرتبط با حوزه‌ی نشر است. گفت‌وگو با احمدرضا احمدی با عنوان «نشر مواد شنیداری برای کودکان و نوجوانان» و همچنین «از کیهان، فرانکلین و سروش»، - گفت‌وگو با کریم امامی است که برای مدتی سروراستار بخش ترجمه در مؤسسه‌ی فرانکلین بود - ارتباط بیشتری با موضوع پژوهش حاضر دارد. کتاب دیگر در این حوزه، *تاریخ شفاهی کتاب؛ گفت‌وگو با ناشران و کتابفروشان* اثر نصرالله حدادی (۱۳۹۵) است که در گفت‌وگوهای انجام‌شده به فعالیت انتشارات فرانکلین اشاره‌های اندکی شده است. دو کتاب اخیر بر پایه‌ی تاریخ شفاهی نوشته شده است. از آنجایی که خاطرات به آسیب‌های جدی از جمله محور قراردادن مصاحبه‌شونده دچار است، لازم است صحت و سقم این آثار با دیگر منابع و اسناد سنجیده شود. *از لاله زار تا فرانکلین* اثر سیروس غنی‌نژاد (۱۳۹۵) دربردارنده‌ی زندگی پر فراز و نشیب همایون صنعتی‌زاده است. *گفت‌وگو با صنعتی‌زاده*، حاوی اطلاعات بسیار خوبی در باره‌ی نحوه‌ی تأسیس مؤسسه‌ی فرانکلین تهران و فعالیت‌های آن است، اما به کتاب‌های منتشره‌ی آن مؤسسه در حوزه‌ی کودک و نوجوان نپرداخته است. *یادنامه‌ی همایون صنعتی‌زاده؛ سیری در زندگی و آثار همایون صنعتی‌زاده*، به کوشش علی دهباشی (۱۳۹۷) منتشر شده است.

کتاب مقالاتی از افراد مختلف را در بر دارد که به نوعی با او در ارتباط بودند. همچنین حاوی مصاحبه‌ها، نامه‌ها و دلتوشته‌های صنعتی‌زاده است. این کتاب در واقع سرگذشتنامه‌ی صنعتی‌زاده در عرصه‌های مختلف زندگی است که نقش او را در راه‌اندازی مؤسسه‌ی فرانکلین تهران به طور مبسوط شرح می‌دهد. *فرانکلین در تهران؛ روایتی مستند از یک هجوم فرهنگی*، کتاب دیگری در این حوزه است (مستغاثی، ۱۳۹۹) که تأسیس انتشارات فرانکلین را راه نفوذ فرهنگی غرب و به ویژه آمریکا در ایران و کشورهای جهان سوم ذکر می‌کند. در مجموع وجه تمایز پژوهش حاضر با پژوهش‌های پیش‌گفته این است که این مقاله با تکیه بر اسناد و منابع آرشیوی و بدون هیچ پیشداوری، تنها به تحلیل و بررسی عملکرد انتشارات فرانکلین در حوزه‌ی نشر کتاب درسی و غیر درسی برای کودکان و نوجوانان می‌پردازد. لازم به ذکر است در خردادماه سال جاری موزه و مرکز اسناد انتشارات علمی و فرهنگی افتتاح شد. در این مرکز مجموعه‌ی ارزشمندی از اسناد مربوط به انتشارات فرانکلین نگهداری می‌شود که تاکنون ثبت نشده است، از این رو هنوز دسترسی به اسناد و استفاده از آن برای محققان و پژوهشگران مقدور نیست.

۳. تأسیس انتشارات فرانکلین در تهران

با تأسیس مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین در نیویورک به سال ۱۳۳۱ش/۱۹۵۱م (بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازیابی ۲، ۸۶۱۰-۳)، شعبه‌هایی از آن در کشورهای منطقه‌ی خاورمیانه راه‌اندازی شد (بایگانی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند ۴۵۵۰۴، ۲۹۷؛ بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازیابی ۲، ۸۱۷۳۹-۳). تمامی شعبه‌های مؤسسه زیر نظر متصدیان محلی فعالیت می‌کردند (15 December 2000 Smith, و عمده فعالیت آنها ترجمه، چاپ و انتشار کتبی بود که حوزه‌های مختلفی از جمله اقتصاد، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، تاریخ تمدن، فلسفه و... را در برمی‌گرفت. فرانکلین تهران در تاریخ ۱۳۳۳ کار خود را آغاز و شعبه‌ی تبریز در سال ۱۳۳۷ شروع به فعالیت کرد (بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازیابی ۲، ۸۱۷۳۹-۳). بر طبق اساسنامه، هدف فرانکلین «افزایش علاقه‌ی مردم ایران به تاریخ و حکومت شاهنشاهی و

معارف ایرانی و اقتصاد و فن علم و دانش ایران زمین و بسط و توسعه تعلیم و تربیت و ارتقاء حیثیت و شرافت و رفاه مردم ایران بود.» (همان، شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، ۱۳، ۱۵) اولین رئیس آن همایون صنعتی‌زاده بود (بایگانی مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، پرونده‌ی فرانکلین، سند ۱-۲۰۰۷). حامیان او در این کار ابراهیم خواجه نوری، سید حسن تقی‌زاده و علی ایزدی - رئیس دفتر اشرف پهلوی - از سهامداران چاپخانه‌ی افست بودند (بی‌نام، ۱۳۷۸: ۷۵). صنعتی‌زاده تا سال ۱۳۴۷ مدیریت فرانکلین را برعهده داشت. بعد از او علی‌اصغر مهاجر که زمانی معاون او بود، ریاست مؤسسه را برعهده گرفت (بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، ۱۹-۲۲). نامبرده در تاریخ ۱۳۴۷/۹/۱۲ به عنوان وکیل قانونی انتشارات فرانکلین معرفی شد (همان، ۱۴). فعالیت او در فرانکلین تهران قابل قبول بود، چرا که با گذشت چهار سال از آغاز فعالیت، به سمت معاون کل مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین در آمریکا منصوب شد (همان، ۱۹-۲۲).

دارایی اولیه‌ی مؤسسه بالغ بر ۲۶ میلیون و ۵۵۷ هزار و ۵۰۰ ریال و اعم از وجه نقد و زمین مزروعی، ساختمان و ملک بود (همان، ۲۴). اعضاء هیئت مؤسس فرانکلین عبارت بود از: جمال حداد، امیر ناصر ماهوتیان، جهانگیر شمس‌آوری، مهیار نشاط، جعفر صمیمی و سید باقر ناصر صدرالحفاظی (همان، ۱۹-۲۲). فرانکلین از طریق نامه‌نگاری با شهربانی کل کشور، وزارت فرهنگ و هنر و از همه مهم‌تر ساواک مجوز تأسیس و فعالیت گرفت (همان، ۱۶، ۸۱، ۹۰، ۹۳، ۱۰۱، ۱۰۲).

شعبه‌ی فرانکلین در ایران از شعبه‌های بسیار فعال در حوزه‌ی نشر بود، چرا که بعد از مدتی حمایت و پشتیبانی از شعبه‌های افغانستان و بنگلادش به عهده‌ی این شعبه گذاشته شد (فلیستروپ، ۱۳۵۷: ۳۴-۳۵). این انتشارات در پنج سال اول فعالیت خود، کلیه‌ی کمک‌های مالی مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین را در آمریکا به طور کامل پرداخت کرد و به لحاظ مالی خودکفا شد (دهباشی، ۱۳۹۷: ۲۰۵؛ همایون، ۱۹۹۲: ۱۱۳). این سود هنگفت از انتشار و توزیع کتب درسی دوران ابتدایی ناشی می‌شد. چاپ و نظارت بر مراحل انتشار این کتاب‌ها سود زیادی را نصیب مؤسسه‌ی فرانکلین کرد. افزایش سالانه‌ی دانش‌آموزان این سود را چند برابر افزایش داد (آذرنگ و علی‌دهباشی، ۱۳۸۲: ۳۴۶؛ درخشش، ۱۹۸۳).

۴. روند تألیف و ترجمه در فرانکلین

مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین در ابتدای فعالیت به ترجمه و انتشار کتب امریکایی می‌پرداخت و کمتر به کتاب‌های ایرانی توجه نشان می‌داد (آذرننگ و دهباشی، ۱۳۸۲: ۷۴-۳۴۳). فرانکلین در مقایسه با بنگاه ترجمه و نشر کتاب که بیشتر بر انتشار متون قدیمی و آثار مولفان غربی متمرکز بود، بر مسائل اجتماعی و کتب عامه‌پسند تأکید داشت. روند کار به این صورت بود که به طور منظم و ماهانه، کتب مختلفی را شعبه‌ی اصلی در نیویورک از طریق پست هوایی به تهران ارسال می‌کرد (بایگانی مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، پرونده‌ی فرانکلین، سند ۱-۲۰۰۷). در بدو ورود، بر کتاب‌های ارسالی همچون دیگر مکتوبات وارداتی به کشور نظارت می‌شد. در ورود و ترجمه و نشر کتاب‌ها معیارها و شاخص‌هایی باید رعایت می‌شد، از جمله اینکه به لحاظ محتوایی رنگ و لعاب کمونیستی نداشته باشند (همان؛ خسروی، ۱۳۸۱: ۵۸۰) و فرهنگ و تمدن ایرانی، ارزش‌های تاریخ ایران باستان و مسئله‌ی سلطنت را به چالش نکشند (همان). کتاب‌های تأیید شده بعد از کسب اجازه از صاحبان اثر در اختیار مترجمی قرار می‌گرفت که تخصص لازم را در خصوص محتوای آن کتاب داشت (بایگانی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند ۳۰۳۸-۹۹۹). نکته‌ی حائز اهمیت اینکه فرانکلین همواره آثار ترجمه شده را از طریق ناشران دیگر همچون بنگاه ترجمه و نشر کتاب، امیرکبیر و ابن سینا و... منتشر می‌کرد و خود نقش انتشارات همکار را برعهده داشت. مسئولیت هماهنگی با دیگر انتشارات را جهانگیر افکاری عهده‌دار بود (همان).

با استقلال مالی انتشارات فرانکلین که به تدریج به دست آورد، انتشار کتبی که نویسندگان ایرانی با موضوع ایران تألیف کرده بودند، در دستور کار انتشارات قرار گرفت و بعدها حتی به نویسندگان مطرح و معروف سفارش کار داده شد. سفارش کتاب به نویسندگان ایرانی ابتکار جدیدی بود که تا آن زمان در حوزه نشر انجام نشده بود. اول بار، از باستانی پاریزی برای تألیف کتاب «یعقوب لیث» دعوت شد. مسئولیت نظارت بر کتب تألیفی را محمدعلی اسلامی ندوشن برعهده داشت (دهباشی، ۱۳۹۷: ۱۸۶) از آنجا که

برخی از نویسندگان خارجی بودند و برای تحقیق و مطالعه باید در ایران مستقر می‌شدند، این مسئله به ریزنی با وزارتخانه‌های فرهنگ و هنر و امور خارجه نیاز داشت، بنابراین یکی از کارهای فرانکلین انجام این امور بود (بایگانی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند ۱۴۵۰-۲۶۴).

۵. پیشینه‌ی تدوین کتب کودکان و نوجوانان در ایران

بعد از ورود صنعت چاپ به ایران، مقدمات نشر کتاب در حوزه‌ی کتاب ویژه‌ی کودکان و نوجوانان فراهم شد. برخی از چاپخانه‌های دولتی در کنار چاپ کتب علمی و روزنامه به انتشار کتاب‌هایی برای کودکان مبادرت ورزیدند. از چاپخانه‌هایی که با سرمایه‌ی خصوصی راه‌اندازی شدند و به نشر کتاب پرداختند، یکی مطبعه‌ی خورشید بود که کتاب‌های احمد و حکایت ژیل بلاس^۱ را برای کودکان چاپ کرد و دیگری شرکت طبع کتب بود که چاپ رمان‌هایی چون سه تفنگدار و سفر هشتاد روز دور دنیا را برای نوجوانان آغاز کرد. بیشتر کتاب‌های کودکان در این دوران، کتاب‌هایی با صفحات بسیار کم و البته مصور بود که به «کتاب‌های ورقی» مشهور شد. معمولاً داستان‌های عامیانه و مذهبی روی یک ورق کاغذ چاپ می‌شد. این کتاب‌ها به «کتاب‌های بچه‌خوانی» هم معروف بود (کتاب کارنامه، فرهنگ دیداری کودکان ایرانی، ۱۳۹۵: ۷۱).

در حوزه تألیف کتب درسی برای دانش‌آموزان بعد از شهریور ۱۳۲۰، چون قیمت کاغذ و صنایع وابسته به چاپ افزایش زیادی یافت، برخی از ناشران به امید سود بیشتر در بازار آزاد کتاب‌های درسی، پیشنهاد آزادی تألیف را مطرح کردند و دولت نیز که مایل بود از هزینه‌ها و مسئولیت‌های خود تا حدی بکاهد با این پیشنهاد موافقت کرد. پیرو این درخواست، در سال ۱۳۲۴ تألیف، تهیه، نشر و فروش کتاب‌های درسی آزاد اعلام شد. این مسئله مشکلات بسیاری را برای دانش‌آموزان و معلمان به وجود آورد. ایجاد بازار سیاه، یکسان نبودن سطح آموزش، گرانی کتاب، نابسامانی در انتخاب اصطلاحات، واژه‌ها و

1. Gil Blas

ترجمه‌ها از جمله مسائل گریبان‌گیر نظام آموزشی کشور در این سال‌ها بود. تنوع و گوناگونی کتاب درسی آن چنان بود که به قول جلال آل احمد «برای شش کلاس دبیرستان چهارصد و بیست و هشت جلد کتاب داریم، ۴۲۸ جلد و نوع.» (آل احمد، ۱۳۳۶: ۸۲) ضمن اینکه این کتب را افراد و گروه‌های علمی مختلف تألیف می‌کردند. نابسامانی در کتب درسی مقطع دبیرستان بیشتر بود و به مقتضای تغییر مدیران مدارس دچار تغییر می‌شد. آل احمد از این وضعیت با تعبیر «بلیشوی کتاب‌های درسی» در این سال‌ها یاد کرده است (همان، ۸۵). این وضعیت نابسامان به گونه‌ای بود که حتی سال‌ها بعد هم وزارت آموزش و پرورش درگیر این مسئله بود، بنابراین در بخشنامه‌ای انتشار هر گونه کتب درسی و کمک درسی را به کسب اجازه از آن وزارتخانه منوط کرد (روزنامه‌ی اطلاعات، ششم دیماه ۱۳۴۵: شماره‌ی ۱۲۱۶۸، ۱۵). نابسامانی کتاب در دانشگاه هم وجود داشت و به لحاظ شکلی و محتوایی کتب دانشگاهی هم اشکال داشت. کتاب‌های دانشگاهی گران بود و بیشتر به صورت جزوات صحافی شده به دانشجویان ارائه می‌شد و در اکثر اوقات هم قابل فهم نبود (روزنامه‌ی اطلاعات، ۱۴ اسفندماه ۱۳۴۵: ش ۱۲۲۲۳، ۱۶).

با تأسیس «سازمان کتاب‌های درسی ایران» دولت برای سامان‌بخشی به کتاب‌های درسی کوشش‌هایی انجام داد. نخستین جلسه‌ی هیئت امناء با شرکت پرویز ناتل خانلری، ضیایی، رضا اقصی، محمود بهزاد و فاطمی تشکیل شد. با پیشنهاد وزیر فرهنگ و تصویب هیئت دولت، محمود بهزاد به مدت سه سال به ریاست سازمان کتاب‌های درسی ایران منصوب شد (بایگانی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند ۳۲۷۸۸-۲۹۷). این سازمان موفق شد مشکل کمبود کتاب‌های درسی را تا حدی برطرف کند، اما همچنان برخی از نقایص باقی ماند. با ورود انتشارات فرانکلین به حوزه‌ی نشر کتاب‌های کودک و نوجوان - اعم از درسی و غیر درسی - اتفاقات بسیار خوبی رقم خورد.

۶. فعالیت انتشارات فرانکلین در حوزه‌ی کتاب کودک و نوجوان

مؤسسه‌ی انتشاراتی فرانکلین با داشتن توان مالی، تجهیزات گسترده‌ی چاپ و کارکنان جوان شامل ویراستاران، طراحان گرافیک، تصویرگران و... موفق شد که استانداردهای جدیدی در تولید کتاب، به خصوص کتاب‌های کودک و نوجوان ارائه کند. این مؤسسه در ابتدای کار، با یکسان‌سازی کتاب‌های درسی، رواج رسم الخط فارسی با تأکید بر سرهم‌نویسی کلمات مرگب و ایجاد فضای دیداری جدید و در ادامه با سفارش دادن تصویرسازی کتاب‌های داستانی و مجله‌های پیک به هنرمندان نسل جدید، تغییراتی بنیادین در ساختار فرهنگ دیداری کودکان و نوجوانان ایرانی ایجاد (معصومی‌همدانی، ۱۳۸۱: ۳-۲) و نقش مهمی در کتاب‌آرایی ایفا کرد (افشار مهاجر، ۱۳۹۴). برای نمونه مجموعه کتاب‌های نوجوانان که فرانکلین با همکاری سازمان کتاب‌های جیبی منتشر کرد، تأثیرات دیداری زیادی در فرهنگ کودکان و نوجوانان گذاشت. مسئولیت انتشار کتاب‌های جیبی را مجید روشنگر برعهده داشت (دهباشی، ۱۳۹۷: ۱۸۴-۱۸۵).

یکی دیگر از وجوه تمایز انتشارات فرانکلین، ویراستاری قوی آن بود. منوچهر انور سردبیر انتشارات فرانکلین، اولین فردی بود که به حوزه‌ی کتاب کودک توجه نشان داد و هدفش آموزش جمله‌بندی درست به نوآموزان بود. وظیفه‌ی اصلی سردبیر انتخاب کتاب برای ترجمه و ارتباط با مرکز انتشارات در نیویورک به منظور اخذ حقوق مادی و معنوی کتاب‌ها بود. شناسایی مترجمان خوب و انعقاد قرارداد با آنها، نظارت کلی بر ترجمه‌های انجام شده و همچنین استخدام ویراستار زیر نظر سردبیر انجام می‌شد. اسماعیل سعادت، احمد سمیعی گیلانی، فتح الله مجتبائی و ابوالحسن نجفی از جمله ویراستاران فرانکلین بودند (همان، ۱۸۱-۱۸۲؛ در جستجوی آفاقی دیگر، اسفند ۱۳۷۹ و فروردین ۱۳۸۰: ۴۱ و ۸/۴۲). پرورش ویراستاران خیره در فرانکلین بعدها کمک‌های شایانی به حوزه‌ی نشر کتاب در ایران کرد (سمیعی، ۱۳۸۳: ۲). بعد از انور، نجف دریابندری سردبیر مؤسسه شد. با اعزام دریابندری به سوئیس برای آموزش دیدن (باپگانی مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، پرونده‌ی فرانکلین، سند ۱-۱-۲۰۰۷) کریم امامی جایگزین او شد. او

از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۳ سرویراستار مؤسسه‌ی فرانکلین بود (دهباشی، ۱۳۸۴: ۳۵۶-۳۶۳).

فرانکلین با همکاری با دیگر انتشارات و حمایت از آنها، یکی از پُرکارترین ناشران دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ بود. در طی سال‌های ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ که اوج شکوفایی فعالیت فرانکلین بود، این مؤسسه بالغ بر ۶۴ عنوان کتاب در سال منتشر کرد که از این تعداد، به لحاظ کمی، بیشترین آنها به کتاب‌های ویژه‌ی کودکان و نوجوانان اختصاص داشت (فلیستروپ، ۱۳۵۷: ۱۳-۱۴). انتشارات فرانکلین در حوزه‌ی نشر کتاب‌های ویژه‌ی کودک و نوجوان در دو حیطه‌ی کتب درسی و غیردرسی فعالیت می‌کرد.

۱-۶: حوزه‌ی کتب غیردرسی

در سال ۱۳۴۸ از مجموع ۶۴ عنوان کتابی که انتشارات فرانکلین منتشر کرد، ۱۳ عنوان ویژه‌ی نوجوانان بود. این امر نشان‌دهنده‌ی توجه به این قشر بود. بیشتر کتاب‌های منتشرشده حاوی اطلاعات عمومی بود. کتاب‌های: *الکترونیک برای جوانان* اثر جین بندیک، *۱ وزغ چیست؟* اثر جین داربی^۲ و کتاب داستانی *سپید دندان* اثر جک لندن و ترجمه‌ی محمد قاضی، که جزو پرفروش‌ترین کتاب‌ها بود، در زمره‌ی این مجموعه‌اند. در سال ۱۳۴۹-۱۳۵۰ تعداد بیشتری از کتاب‌ها به نوجوانان اختصاص یافت. چندی از کتاب‌های منتشرشده‌ی فرانکلین در فهرست کتب برگزیده‌ی شورای کتاب کودک قرار گرفت، از جمله کتاب‌های آمریکایی: *جزیره‌ی دلفین‌های آبی رنگ*، *چیتی چیتی بنگ بنگ*، *کارتک شارلوت*، *تام سایر* و ... که همگی ترجمه بودند.

با جست‌وجوی عبارت «انتشارات فرانکلین» در سایت کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و انتخاب واژه‌ی «کتاب»، حدود ۷۷۲ رکود نمایش داده می‌شود. از این تعداد حدود ۱۲۰ عنوان کتاب تألیفی و ترجمه با موضوع کودکان و نوجوانان منتشر شده است که بعد از کسر کتاب‌های چاپ مجدد و برخی از کتاب‌های نامرتب، و یا عناوینی که ساواک

1. Jeanne Bendick
2. Gene Darby

تحلیل عملکرد انتشارات فرانکلین در حوزه کتاب کودکان و نوجوانان | ۷۵

قبل از چاپ سانسور و انتشارش را متوقف کرد، تعداد آنها به ۸۴ جلد به شرح جدول زیر می‌رسد.

جدول ۱. کتب منتشرشده‌ی فرانکلین در حوزه‌ی کودکان و نوجوانان

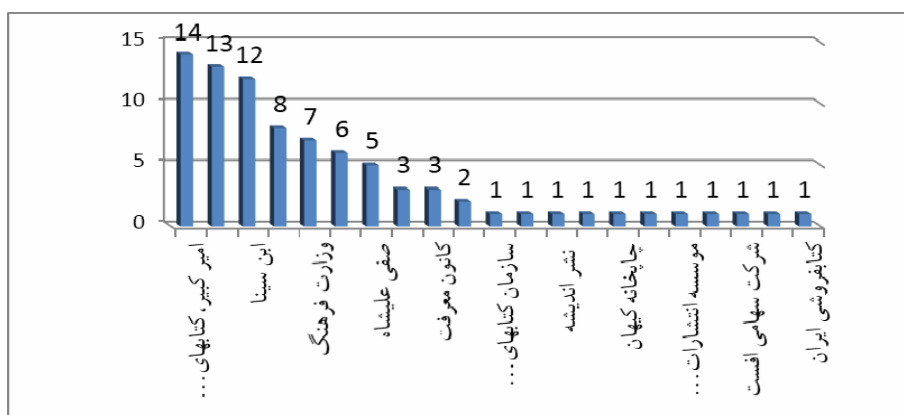
ردیف	ناشر	تعداد	سال نشر	تعداد	موضوع	تعداد
۱	امیر کبیر، کتاب‌های جیبی	۱۴	۱۳۳۳	۱	علمی و دانستی‌ها	۱۹
۲	بنگاه ترجمه و نشر کتاب	۱۳	۱۳۳۴	۴	راهنمای آموزشی	۱۴
۳	ابن سینا	۱۲	۱۳۳۵	۵	رشد و تربیت اطفال	۱۳
۴	نیل	۸	۱۳۳۶	۲	فرهنگ و تمدن دیگر ملل	۱۳
۵	وزارت فرهنگ	۷	۱۳۳۷	۱	فرهنگ و تمدن ایران	۸
۶	کتابفروشی امید	۶	۱۳۳۸	۳	سلامت و بهداشت کودکان	۶
۷	صفی علیشاه	۵	۱۳۳۹	۵	تاریخ جهان و شخصیت‌ها	۶
۸	طهوری	۳	۱۳۴۰	۶	داستان و رمان خارجی	۳
۹	کانون معرفت	۳	۱۳۴۱	۵	شغل‌یابی جوانان	۱
۱۰	وزارت آموزش و پرورش	۲	۱۳۴۲	۱	تاریخ و فلسفه تاریخ	۱
۱۱	سازمان کتاب‌های درسی ایران	۱	۱۳۴۳	۵		
۱۲	پیروز	۱	۱۳۴۴	۴		
۱۳	نشر اندیشه	۱	۱۳۴۵	۷		
۱۴	پدیده	۱	۱۳۴۶	۳		
۱۵	چاپخانه کیهان	۱	۱۳۴۷	۴		
۱۶	مروارید	۱	۱۳۴۸	۳		
۱۷	مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین	۱	۱۳۴۹	۴		
۱۸	دانشسرای پسرانه تبریز	۱	۱۳۵۰	۲		

		۲	۱۳۵۱	۱	شرکت سهامی افست	۱۹
		۱	۱۳۵۲	۱	تابان	۲۰
		۲	۱۳۵۳	۱	کتایفروشی ایران	۲۱
		۱	۱۳۵۴	—	—	۲۲
		—	۱۳۵۵	—	—	۲۳
		۵	۱۳۵۶	—	—	۲۴
		۸	بی تا	—	مجموع	
۸۴		۸۴		۸۴		

از این تعداد حدود بیست جلد کتاب‌های تألیفی و ۶۴ جلد ترجمه است. این موضوع نشان از آن دارد که بیشتر کتاب‌ها را نویسندگان خارجی تألیف کردند و وارداتی بودند. داده‌های نمودار شماره ۲ بیان‌کننده‌ی آن است که انتشارات امیرکبیر، بنگاه ترجمه و نشر کتاب و ابن سینا به ترتیب بیشترین همکاری را با انتشارات فرانکلین داشتند و در نتیجه بیشترین کتاب‌ها را چاپ کرده‌اند. عبدالرحیم جعفری پیش از این، با تأسیس انتشارات امیرکبیر در سال ۱۳۲۸ در نشر کتاب‌های ویژه‌ی کودک تلاش خوبی انجام داده بود. انتشار مجموعه‌های: «کتاب‌های طلائی»، «قصه‌های خوب برای بچه‌های خوب» اثر مهدی آذریزدی و... حاصل این تلاش بود. نامبرده در سال ۱۳۴۲— در دوران وزارت فرهنگ ناتل خانلری - به همراه چند تن از ناشران مطرح کشور، به منظور توزیع کتاب درسی در میان دانش‌آموزان دبیرستانی شرکتی را تأسیس کرد. بدیهی است که این تجربیات سهم او را در حوزه‌ی نشر کتب کودکان و دانش‌آموزان ایران افزایش داد. در دهه‌ی پنجاه، انتشارات امیرکبیر با خرید سهام انتشارات خوارزمی و کتاب‌های جیبی و همچنین امتیاز انتشارات ابن سینا به یکی از بزرگترین ناشران کشور تبدیل شد (آذرننگ و دهباشی، ۱۳۸۲: ۲۶، ۳۴، ۴۵).

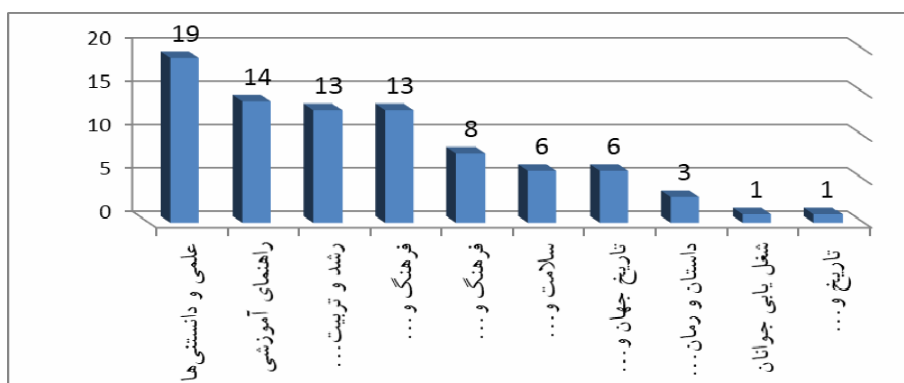
بنگاه ترجمه و نشر کتاب زیر نظر بنیاد پهلوی و در اوایل دهه‌ی سی تأسیس شد. حضور و فعالیت احسان یارشاطر و سید حسن تقی‌زاده در هیئت مدیره‌ی آن باعث شد تا انتشارات ارتباط خوبی با فرانکلین داشته باشد و از این رهگذر جایگاه دوم را در حوزه‌ی

نشر کتب کودکان به دست آورد. بنگاه ترجمه و نشر کتاب در حیطه‌ی ویراستاری با ویراستاران بنامی کار می‌کرد که از نقاط قوت آن محسوب می‌شود، ضمن اینکه برخورداری از سرمایه‌ی دولتی مزیتی دیگر برای رونق و شکوفایی آن بود (همان، ۳۹،۶۶). ابراهیم رضانی صاحب کتابفروشی ابن سینا هم در کار انتشارات یدِ طولایی داشت و از همکاران امیرکبیر بود و با رفتنش از کشور، امتیازش را به امیرکبیر واگذار کرد.

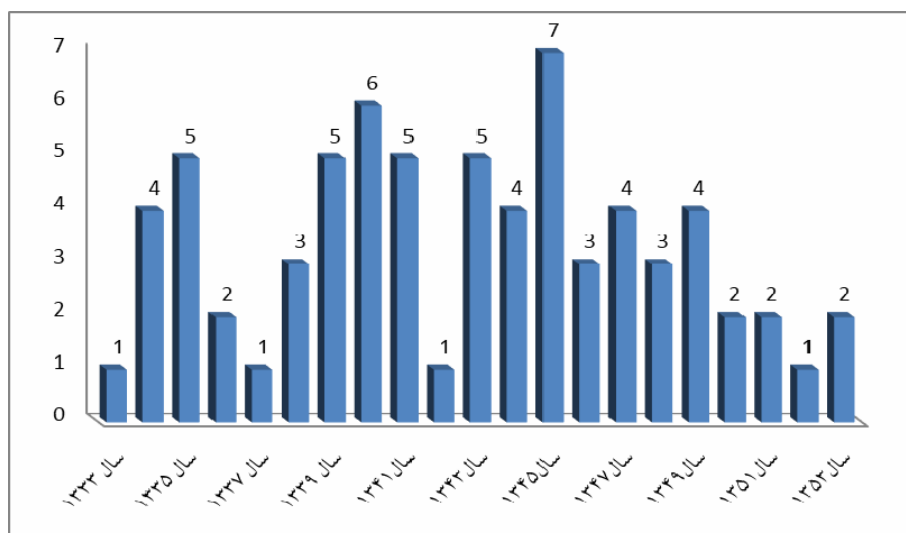
نمودار ۱. اسامی انتشارات همکار

به لحاظ محتوایی و براساس نمودار شماره‌ی ۲، کتاب‌های علمی و در مجموع دانستنی‌های علمی برای کودکان و نوجوانان و کتب راهنمای آموزشی به ترتیب با تعداد ۱۹ و ۱۴ عدد بالاترین فراوانی را دارد.

نمودار ۲. موضوع کتاب‌های منتشرشده

برطبق نمودار شماره ۳ و به لحاظ سال نشر، بیشترین کتاب‌ها در سال ۱۳۴۵ با تعداد هفت کتاب منتشر شده است.

نمودار ۳. سال نشر و تعداد کتاب‌ها

۱-۶. تحلیل و بررسی محتوایی کتب غیردرسی

به لحاظ محتوایی کتاب‌های منتشرشده موضوعات زیر را در بر می‌گرفت: شناساندن فرهنگ و تمدن ایران، معرفی سلسله‌ی پادشاهان ایران، تشریح وضعیت سیاسی و اجتماعی و همچنین جغرافیای طبیعی دیگر کشورها و ملت‌ها، رشد و تربیت کودکان و مسائل مرتبط با آن همچون بهداشت و سلامت کودکان، کتب علمی محض در رشته‌های مختلف زیست‌شناسی، تاریخی، جغرافیا، شیمی، برق و

در زمینه‌ی شناخت و آشنایی با دیگر ملل، حدود ۲۸ عنوان کتاب با همکاری بنگاه ترجمه و نشر کتاب منتشر شد که همه تألیف نویسندگان خارجی و ترجمه‌شده است. روال کار در این مجموعه تقریباً یکسان است. کتاب با تاریخ به وجود آمدن آن کشور، جغرافیای طبیعی و انسانی و دیگر منابع و امکانات آن آغاز می‌شود و در ادامه به شرح آداب و رسوم و فرهنگ مردمان آن کشورها، وضعیت سیاسی و اجتماعی در سده‌ی اخیر

می‌پردازد. این رویه در خصوص پرداختن به وضعیت کشورهای غربی و کشورهای آسیایی اغلب یکسان است و تفاوت‌های اندکی با یکدیگر دارند. به عنوان مثال در کتاب سرزمین مردم انگلستان، فصلی به توصیف وضعیت سیاسی این کشور در آینده اختصاص یافته است (استریت، ۱۳۴۵)، و یا در کتاب سرزمین و مردم پاکستان، بیشتر درباره‌ی فرهنگ و سنت‌های قومی و مذهبی سخن به میان آمده است (فلومن، ۱۳۴۹). از ویژگی‌های مهم این مجموعه کتاب‌ها، وجود تصاویر قدیمی از کشورها است که ضمن افزودن زیبایی بصری به کتاب‌ها، فهم آن را برای مخاطبان جوان که اطلاعات کمتری دارند، سهل کرده است (وین وار، ۱۳۴۱: ۱۳۷ و بعد)

در زیرمجموعه‌ی کتاب‌های حوزه‌ی سلامت و بهداشت و رشد و تربیت کودکان هم اغلب کتاب‌ها ترجمه است. انتشارات فرانکلین در زمینه‌های روان‌شناسی کودک و رفتارهای آموزشی آنها هم بسیار فعال عمل کرد. کتاب‌های این مجموعه حاوی اطلاعاتی درباره‌ی کودکان ناقص‌الخلقه، کودکان کودن، کودکان استثنایی، کودکان خجالتی، سلامت روانی و آموزش جنسی کودکان است. این کتاب‌ها هرچند مباحث علمی و مرتبط با موضوع را مطرح کرده‌اند (انگلیش و فوستر، ۱۳۴۱)، چون نویسندگان غربی برای مردم کشورهای خود نوشته بودند، به لحاظ محتوایی با برخی از اصول و مبانی دینی و سنتی مردم ایران تفاوت‌هایی داشت. برای مثال در کتاب کودکستان که به منظور تأکید بر اهمیت و نقش کودکستان در تربیت کودکان و آماده‌سازی آنان برای ورود به مرحله‌ی بعدی زندگی تألیف شده، به آموزش موسیقی و انجام حرکات موزون، رقص و آوازخوانی در کودکستان‌ها اشاره (بی‌نام، ۱۳۴۰: ۵۶، ۶، ۵) و تصاویری از کودکان در حال نواختن موسیقی (همان، ۱۲) تصویر شده است. همچنین در کتاب معلم و شاگرد، نمایی از مدارس نیویورک ارائه شده که اولیاء دانش‌آموز برای حفاظت جان فرزندان‌شان مجبور شدند از پلیس کمک بخواهند (هایت، ۱۳۳۵: ۴۶ و ۴۹). و یا به صراحت بیان شده که اغلب شاگردان مدرسه در دوره‌ی تحصیل خود لذت جنسی را تجربه و به این کار گرایش دارند (همان، ۴۷). و یا اینکه در موقع برگزاری امتحانات آمار خودکشی در بین جوانان آمریکایی افزایش

چشمگیری می‌یابد (همان، ۱۴۰). اینها مسائلی است که با مذهب و فرهنگ و تمدن ایرانی و اسلامی بیگانه و اغلب در تضاد است. نکته دیگری که در این نوع از کتاب‌ها و کتاب‌های مشابه مشهود است، معرفی مشاهیر دول غربی و برجسته کردن جایگاه آنها است (همان، ۱۵۴). در کتاب *تاریخ جهان برای خردسالان* که برای کودکان آمریکایی نوشته شده، بیشتر به تاریخ آمریکا و سرزمین اصلی نیاکان آنها پرداخته و از قاره‌ی آسیا و سرزمین ایران به اجمال سخن به میان آورده است. نویسنده در تشریح جنگ‌های ایران و یونان، شاهان ایران را معتقد به چندخدایی، کشورگشا به معنای منفی آن و سربازان ایرانی را نسبت به سربازان یونان ضعیف‌تر دانسته است (مورس هیلیر، بی تا: ۱۲۳، ۱۲۹؛ خسروی، ۱۳۸۱: ۲۱۷).

تعدادی از کتب حوزه‌ی کودک و نوجوان در ایران با هدف شناساندن و معرفی فرهنگ و سرزمین آمریکا به دیگر ملل ترجمه و منتشر می‌شد. انتشار این آثار بر طبق مفاد اساسنامه‌ی انتشارات فرانکلین انجام می‌شد (با بگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، ۸-۴). *ماجرای پینتو* اثر نویسنده‌ی آمریکایی ویلفرید برونسون،^۱ کتابی است که ضمن پرداختن به زندگی و مراحل رشد یک پسر بچه، جنوب غربی سرزمین آمریکا را معرفی می‌کند. در برخی از این کتاب‌ها آبراهام لینکلن رئیس جمهور آمریکا، به عنوان قهرمان آن کشور معرفی شده است و درباره‌ی فرهنگ آمریکا اطلاعات زیادی در اختیار کودکان قرار می‌دهد (فلیستروپ، ۱۳۵۷: ۱۵).

چندی دیگر از کتاب‌ها به منظور آشنائی جوانان با فرهنگ، تمدن و سرزمین ایران تألیف شد. این مجموعه را نویسندگان معروف ایرانی زیر نظر محمدعلی اسلامی ندوشن تألیف کردند (روزنامه اطلاعات، ۱۶ اسفندماه ۱۳۴۵: ش ۱۲۲۲۵/۱۷). این مجموعه حاوی شناخت سرزمین ایران، شناخت پادشاهان و فرمانروایان و حوادث و رخدادهای سیاسی و اجتماعی است. در مقدمه‌ی همه‌ی این کتاب‌ها که به قلم اسلامی ندوشن است، هدف از نگارش کتاب‌ها آزادی و اعتلای کشور و آشنایی اولیه با فرهنگ و تمدن ایران

1. Wilfred Bronson

بیان شده است، چرا که نیرداختن به این موضوع، گسیختگی و قطع پیوند با فرهنگ گذشته را موجب می‌شود. از این رو، هدف از تألیف این مجموعه کتاب‌ها، شناساندن ایران و ایجاد پیوستگی و همبستگی میان ساکنان سرزمین ایران ذکر شده است. نثر این کتاب‌ها اغلب روان و برای جوانان قابل فهم است و تا حد ممکن از منابع معتبر و دست اول استفاده شده است. تیراژ بالای این کتاب‌ها نشان از آن دارد که مورد علاقه و مطالعه‌ی جوانان قرار گرفته است، چنانچه برخی از آنها حتی به چاپ‌های دوم و سوم هم رسیدند. برای تبلیغ این مجموعه کتاب‌ها معمولاً از روزنامه‌های کثیرالانتشار بهره می‌بردند. در شمارگان مختلف، عناوین و قیمت کتب درج شده است (روزنامه‌ی اطلاعات، ۲۱ اسفند ۱۳۴۵: ش ۲/۱۲۲۲۹). در صفحات مختلف کتاب *خلیج فارس* اثر احمد اقتداری که در آرشینو کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود، مهر و نشان کتابخانه‌ی شماره‌ی ۲۱ قانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان شعبه‌ی نارمک حک شده است. این نکته نشان می‌دهد کتاب مذکور روزگاری در این کتابخانه نگهداری می‌شده است و کودکان و نوجوانان مراجعه‌کننده به کتابخانه آن را مطالعه کرده‌اند (اقتداری، ۱۳۴۵: ۴۶، ۵۲، ۸۰).

از ویژگی‌های این مجموعه از کتب این است که نویسندگان فرهنگ و تمدن ایران را ستوده‌اند و گاه در این خودستایی افراط کرده‌اند، به طوری که خواننده از آن توضیحات نوعی خودشیفتگی ایرانی را برداشت می‌کند. برای مثال باستانی پاریزی در مقدمه‌ی کتاب *یعقوب لیث*، علت تألیف کتاب را علاقه‌ی جوانان و حتی کودکان ایرانی به *یعقوب لیث* به عنوان یکی از بزرگترین پایه‌گذاران استقلال ایران و نمونه‌ی کامل مدافع بزرگ ملی برشمرده (باستانی پاریزی، ۱۳۵۳: مقدمه)، در حالی که دیگر اقوام و فرهنگ‌ها از جمله اعراب را تحقیر کرده است. همچنین در کتاب *ابومسلم سردار خراسان*، نویسنده ورود مسلمانان را به ایران به زور شمشیر دانسته و با نقل داستان‌هایی در تحقیر عرب‌ها، بر ناآشنایی آنها با فرهنگ و تمدن ایران و پایین بودن فرهنگ و تمدن عرب‌ها تأکید کرده است (یوسفی، ۱۳۶۸: ۲-۴). نویسنده *ابومسلم* را فردی ایرانی و بی‌نظیر و در شمار بزرگترین مردان تاریخ ایران برشمرده (همان، ۳۸-۴۲) که مهم‌ترین اقدام او اعاده‌ی استقلال

ایران پس از حمله‌ی اعراب بوده است (همان، ۱۶۴).

مؤلفه‌ی دیگر در کتب غیردرسی، ستایش و مذمت چهره‌های سیاسی و مذهبی ایران است. برای نمونه کتاب *انقلاب مشروطیت ایران* اثر محمداسماعیل رضوانی، ذیل شرح جنگ‌های ایران و روس و واگذاری سرزمین به روس‌ها و همچنین شرح واقعه‌ی مشروطه، شاهان قاجار را افرادی بی‌لیاقت خوانده و از آنها به شدت انتقاد کرده است (رضوانی، ۱۳۴۵: ۵۱ و ۸۳). همچنین ضمن ستودن عملکرد سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی، بر شیخ فضل‌الله نوری خُرده گرفته و اقدامات او را در سرکوب آزادیخواهان و رقابت با هم‌لباسانش نقد کرده است (همان، ۷۲، ۸۹، ۱۵۱). در جلد هفدهم از مجموعه *هجده جلدی فرهنگنامه* که به تاریخ و فرهنگ مردم ایران اختصاص یافته، شخصیت‌های علمی و ادبی، سلسله‌های باستانی، شاهان قاجار و پهلوی، اعیاد ملی، سنت‌های قومی، سازمان‌ها و نهادهای دوران پهلوی اول و دوم ذیل مدخل‌های مختلف شرح داده شده‌اند. در مدخل رضاشاه کبیر از خاندان پهلوی تمجید شده و کودتای سوم اسفند را معجزه‌ای برای نجات ایران برشمرده است (موریس پارکر، ۱۳۴۶: ۱۷ □ ۱۰۶). همچنین محمدرضاشاه را فردی دموکراسی‌خواه و آزادی‌طلب نام برده است (همان، ۱۱۰).

۲-۶. حوزه‌ی کتب درسی

پس از دگرگونی‌های سیاسی در ایران که از سال ۱۳۳۲ آغاز شد، آموزش و پرورش برای تولید محتوای کتاب‌ها به حضور و فعالیت کارشناسان آمریکایی و افرادی تمایل نشان داد که در خارج از کشور تحصیل کرده بودند. از سال ۱۳۳۶ وزارت فرهنگ تهیه و انتشار جغرافیای سال پنجم و ششم ابتدائی را به مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین واگذار کرد که شعبه‌ی اصلی آن در آمریکا بود (مهردادفر، ۱۳۹۰: ۴۲) شاید یکی از علل این پیشنهاد ارتباط خوب همایون صنعتی‌زاده با مسئولین وقت وزارت فرهنگ بود (آل احمد، ۱۳۴۳: ۱۷). این انتشارات با همکاری و کمک مالی سازمان خدمات شاهنشاهی به تولید کتاب‌های درسی پرداخت و به چاپ ۳۳۰۰۰۰ کتاب درسی اقدام کرد. به تدریج فرانکلین در انتشار کتب درسی به حدی پیشرفت کرد که چاپ کتاب‌های درسی افغانستان هم به آن واگذار شد

(صنعتی‌زاده، ۱۳۸۷: ۲۴۷؛ Smith, 15 December 2000). سود هنگفتی که نصیب فرانکلین شد، مؤسسه را به فکر اخذ حق تألیف و تدوین کتب دبیرستانی انداخت، هرچند به دلیل پاره‌ای از مشکلات نتوانست انحصار تولید و توزیع کتب این مقطع را در اختیار گیرد (دهباشی، ۱۳۹۷: ۱۸۵).

مفاد قرارداد مؤسسه‌ی فرانکلین و وزارت فرهنگ درباره‌ی تولید و انتشار کتب جغرافیای پنجم و ششم ابتدایی، از تفاوت محتوا و تنظیم قرارداد مذکور با قراردادهای قبلی حکایت دارد. برای مثال مؤسسه‌ی فرانکلین در مناقصه‌ی عمومی شرکت نکرد و فقط در قبال قرارداد منعقدشده مسئولیت داشت (بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازیابی ۵۳۹۹، ۲). در ماده‌ی دوم، انتشارات فرانکلین متعهد شده بود که کلیه‌ی کتاب‌ها را از اول مرداد تا پانزده شهریور ۱۳۳۷ توزیع کند؛ هرچند توزیع کتاب در زمان مقرر انجام نشد. اهمیت این موضوع زمانی آشکار شد که در تحصیل کودکان اختلال ایجاد شد.

با این وجود، همکاری وزارت فرهنگ با مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین در سال‌های آتی همچنان ادامه یافت. فرانکلین ضمن نامه‌ای در تاریخ ششم مرداد ۱۳۴۳ اعلام کرد که در جلسات داخلی خود در خصوص تهیه‌ی مواد خواندنی و محتوا برای دانش‌آموزان تصمیماتی اتخاذ کرده است و در صورتی که وزارت فرهنگ با آن موافق باشد آنها را به مرحله‌ی اجرا در خواهد آورد. فرانکلین پیشنهاد کرد: به منظور تهیه‌ی مواد خواندنی برای دانش‌آموزان، مرکزی متشکل از پنج معلم با تجربه‌ی که استعداد نویسندگی دارند، برای آموزش نوآموزان تشکیل شود و مؤسسه با هزینه‌ی خود این افراد را برای گذراندن دوره‌ی مطالعاتی به آمریکا بفرستد. همچنین بعد از پایان دوره‌ی مطالعاتی، یک متخصص آمریکایی که در رشته‌ی تهیه‌ی مطالب خواندنی برای نوآموزان صلاحیت کافی دارد، به همراه گروه به تهران فرستاده شود تا با کمک دیگر اعضای گروه «مرکز تهیه‌ی مواد خواندنی برای نوآموزان»^۱ را ساماندهی کنند. هرچند به لحاظ محتوایی وزارت فرهنگ بر

۱. آموزش و پرورش با همکاری انتشارات فرانکلین این مرکز را به منظور تأمین بخشی از نیاز کودکان و نوجوانان به مطالب خواندنی و گسترش دانستنی‌های آنان تأسیس کرد. پس از مدتی این مرکز به مرکز انتشارات آموزشی تغییر نام داد.

مواد خواندنی نظارت کامل خواهد داشت (همان، ۲-۳). شواهد گویای آن است که این موافقت‌نامه اجرایی شد و حتی در سال‌های بعد هم که وزارت آموزش و پرورش از وزارت فرهنگ جدا شد، این مسئله همچنان به مؤسسه‌ی فرانکلین واگذار شد (همان، ۶-۷).

بعد از ورود مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین به امور تهیه‌ی مواد و مطالب خواندنی برای کودکان، این مؤسسه کوشید همکاری علمی خود را در قالب تهیه‌ی مجلات آموزشی هم ادامه دهد (بایگانی سازمان و اسناد کتابخانه ملی ایران، سند ۴۵۵۶-۲۹۷). در نامه‌ی درخواستی و در واقع پیشنهادی مؤسسه به وزیر وقت آموزش و پرورش - فرخ رو پارسای - که در سال ۱۳۴۸ ارسال شد، مؤسسه پیشنهاد کرد؛ در ادامه‌ی همکاری‌های مشترک پیشین همچنان بتواند با مرکز انتشارات آموزشی - که انتشار مجلات و کتاب‌های آموزشی و همچنین کتب مکمل درسی دانش‌آموزان دبستان و دبیرستان را برعهده داشت - همکاری کند. سطح این همکاری و مخاطبان آن تنها دانش‌آموزان نبودند، بلکه طیف وسیعی از معلمان و حتی اولیای دانش‌آموزان را هم در بر می‌گرفت (بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازبایی ۵۳۹۹، ۱۰-۱۱). مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین نقش ویژه‌ای در انتشار مجلات پیک داشت. نجف دریابندری، احمد سمیعی، جهانگیر افکاری و مهشید امیرشاهی برای مدتی مسئولیت اداره‌ی این مجلات را برعهده داشتند. مدیریت فنی چاپ مجله را علی امین‌الهی عهده‌دار بود (بایگانی مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، پرونده مؤسسه‌ی فرانکلین، شماره‌ی پرونده ۱-۲۰۰۷). این مجلات به لحاظ محتوایی جزو نشریه‌های موفق در ادبیات کودکان و دانش‌آموزان بود و همین مسئله باعث شد تا وزیر وقت آموزش و پرورش از تلاش‌های انتشارات فرانکلین در انتشار این مجلات قدردانی کند (بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازبایی ۵۳۹۹، ۱۲).

ورود انتشارات فرانکلین به حوزه‌ی کتاب‌های درسی مزیت‌هایی داشت. در سال ۱۳۳۹ همایون صنعتی‌زاده رئیس وقت انتشارات فرانکلین، با همکاری وزارت آموزش و پرورش، گروهی متخصص از جمله: محمود صناعی، احمد آرام، محمود بهزاد، رضا اقصی،

مصطفی مقربی، ابوالقاسم قربانی، حافظ فرمانفرمائیان، هوشنگ بیرنظر و داریوش همایون را برای تألیف و ویرایش و محمد زمانی، پرویز کلانتری، هرمز وحید، لیلی ایمن، ثمین باغچه‌بان، شهناز سرلنتی را برای امور هنری و آماده‌سازی کتاب‌ها به کشورهای آمریکا، انگلیس، آلمان و فرانسه اعزام کرد. تجربه‌اندوزی این افراد و به کار بردن آن در تصویرگری و صفحه‌آرایی کتاب‌های درسی، تأثیرات فراوان و خوبی برجای گذاشت (اکرمی، ۱۳۸۳: ۸۶). چنانچه پرویز کلانتری بهترین بخش کارنامه حرفه‌ای‌اش را طراحی کتاب‌های درسی در فرانکلین می‌داند (ملکی، ۱۳۹۱: ۲۰۹). با همکاری این افراد بسیاری از تصویرسازی‌های کتاب‌ها به لحاظ استانداردهای دیداری به سطح بالایی رسیدند. با این حال انتقادی که در خصوص کتب درسی و کمک آموزشی به عملکرد فرانکلین وارد شد، توجه بسیار به فرهنگ ایرانی، به ویژه ایران باستان و همچنین فرهنگ دیگر کشورها بود (فلیستروپ، ۱۳۵۷: ۳۴-۳۵). این انتقاد تا حدی درست بود؛ برای مثال در کتاب فارسی سوم دبستان درباره‌ی شخصیت‌های ایرانی مانند انوشیروان، ابوعلی سینا، سعدی و فردوسی و اساطیر ایرانی همچون جمشیدشاه، رستم و سهراب و سنن باستانی چون جشن سده، جشن نوروز و شب چله مفصل صحبت شده است (ایمن و دیگران، ۱۳۴۵: ۶۷، ۶۹، ۷۳، ۱۱۱). در بخشی دیگر از همین کتاب، به داستان‌هایی درباره‌ی دیگر کشورها از جمله آلمان، ژاپن و قهرمانان آن کشورها و سنن و فرهنگ آنها پرداخته شده است (همان، ۸۸، ۹۲).

در هر حال رفتارهای فرانکلین در انحصار تولید و توزیع کتب درسی و محتوای آن به مذاق دیگر ناشران و توزیع‌کنندگان کتاب خوش نیامد. محمدعلی ترقی رئیس اتحادیه صنف کتابفروش، با انتشار بیانیه‌ای با عنوان «تکلیف صنف کتابفروش چیست؟» از اقدامات بنگاه فرانکلین در انحصار کتب درسی به شدت انتقاد کرد. تأخیر در تحویل به موقع کتب درسی دانش‌آموزان و سیطره بر حوزه‌ی فرهنگ ایران از دیگر انتقادات بود (بایگانی مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، پرونده‌ی فرانکلین، سند ۱-۱-۲۰۰۷). با شکایت حاجی محمد رضانی مدیر کتابخانه خاور که خود از قدمای حوزه‌ی نشر بود—

مبنی بر انجام ارتشاء در فرانکلین، پرونده‌ی این مؤسسه برای رسیدگی به واحد بازرسی دادگستری ارجاع شد (آل احمد، ۱۳۳۶: ۹۴). نتیجه‌ی نهایی گزارش هیئت بازرسی کل کشور که برای بررسی موضوع در وزارت فرهنگ مستقر شده بود، به این قرار است: «مؤسسه‌ی مزبور از هدف اصلی و اساسنامه‌ی مرکزی خود به کلی منحرف گردیده و به کارهایی دست زده که حاکی از سوء نظر مادی و معنوی است.» (بایگانی سازمان و اسناد کتابخانه ملی ایران، سند ۹۲۵۹۹-۲۹۸) با این حال تا زمان انحلال فرانکلین، وزارت فرهنگ همچنان چاپ و انتشار کتب درسی کودکان را به آن مؤسسه‌ی انتشاراتی واگذار (همان، سند ۹۴۶۱۱-۲۹۸).

۷. پایان فعالیت فرانکلین

در اواخر ریاست علی اصغر مهاجر، مؤسسه‌ی فرانکلین به نوعی رکود دچار شد و نامبرده به تساهل و زد و بند با مدیران مؤسسه در نیویورک متهم شد (دهباشی، ۱۳۹۷: ۲۴۴-۲۴۵). نقش مهاجر در رکود انتشارات فرانکلین در خور تأمل است. او به دنبال کوچک‌سازی مؤسسه و حتی حذف بخش ویراستاری بود. با تأسیس دانشگاه آزاد که برنامه‌های مفصلی هم برای چاپ کتاب و جزوات درسی داشت، علی اصغر مهاجر و عبدالرحیم احمدی رئیس وقت دانشگاه، با یکدیگر توافق کردند که ویراستاران به دانشگاه آزاد منتقل شوند (آذرنگ و دهباشی، ۱۳۸۲: ۳۵۰). یکی دیگر از علل انحلال فرانکلین، بازنشسته شدن دیتوس اسمیت مدیر کل فرانکلین بود. مدیران بعدی تجربه او را نداشتند، ضمن اینکه بین مهاجر و صنعتی‌زاده هم اختلاف به وجود آمده بود و شدت گرفتن این اختلافات به لحاظ کمی و کیفی فعالیت‌های مؤسسه را تحت تأثیر قرار داد.

در سال ۱۳۵۵/۱۹۷۷م کلیه دارایی‌ها، تعهدات مالی و طرح و برنامه‌های مؤسسه‌ی فرانکلین در تهران به مؤسسه‌ی جدیدی با نام «سازمان آموزشی نومرز» منتقل و از پنجم بهمن ۱۳۵۶ عملاً این سازمان وظایف و تعهدات مؤسسه‌ی فرانکلین را عهده‌دار شد (روزنامه‌ی رستاخیز، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۵۷: شماره‌ی ۹۱۴، آگهی‌ها). به این ترتیب مجموع

فعالیت‌های انتشارات فرانکلین در ایران ۱۹ سال بود.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، در هفتم اسفند ۱۳۵۷ علی موسوی گرمارودی از طرف دولت موقت به عنوان سرپرست انتشارات نومرز انتخاب و قرار شد این سازمان ذیل سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی فعالیت کند. نشر نومرز در دوره‌ی جدید، کتاب‌هایی چون *ایدئولوژی تطبیقی اثر محمدتقی مصباح یزدی و کار و کارگر در اسلام*، مجموعه سخنرانی‌های ابوالحسن بنی‌صدر را در سال ۱۳۵۹ منتشر کرد. سازمان حتی به باز نشر کتب داستانی پرداخت که پیش از انقلاب مؤسسه‌ی فرانکلین منتشر کرده بود؛ از جمله کتاب *رنج و سرمستی، داستان زندگی میکس آنر اثر ابروینگ استون* با ترجمه و تلخیص پرویز داریوش را در سال ۱۳۶۱ و کتاب *دام‌گستر اثر اونوره دو بالزاک* با ترجمه‌ی رضا عقیلی را در سال ۱۳۶۹ منتشر کرد.

۸. نتیجه‌گیری

با راه‌اندازی انتشارات فرانکلین در تهران که اتفاقاً بسیار فعال هم عمل کرد، در مدت زمان کوتاهی حوزه‌ی نشر کشور در زمینه‌های مختلف، از جمله در حوزه‌ی کتب درسی و غیردرسی برای کودکان و دانش‌آموزان ارتقاء چشمگیری یافت. بخشی از این موضوع به امکانات و تجهیزات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری این مؤسسه و بخشی دیگر به ارتباط وثیق با نهادهای فرهنگی دست‌اندرکار در حوزه‌ی کتب درسی مانند وزارت فرهنگ و وزارت آموزش و پرورش ایران، مربوط می‌شد. بر اثر فعالیت‌های فرانکلین، ترجمه به لحاظ فنی بسیار ارتقاء یافت، ویراستاری کتاب قوی‌تر و علمی‌تر شد و به لحاظ شکلی و بصری کتب درسی و غیردرسی با کاغذ مرغوب‌تر و شکلی تری منتشر و تیراژ کتاب‌های کودکان چند برابر شد و برای ترجمه و تألیف کتاب‌ها حق و حقوق تعیین شد؛ مسئله‌ای که تا قبل از این حداقل در ایران معمول نبود. در حوزه‌ی کتب غیر درسی انتشارات فرانکلین در موضوعات و محتواهای مختلفی ورود کرد. توجه به فرهنگ و تمدن ایران و همچنین دیگر ملل، تاریخ جهان و شخصیت‌های خارجی، رشد و تربیت اطفال، کتب و دانستنی‌های علمی و

کتاب‌های کمک آموزشی برای دانش‌آموزان از جمله موضوعاتی است که مورد توجه قرار گرفت و با استقبال روبه‌رو شد. حیطه‌ی دوم فعالیت انتشارات فرانکلین در حوزه‌ی کتاب‌های درسی بود که شاید مهم‌ترین حُسن آن پایان بخشی به اختلاف و تنوع موجود در کتب درسی و یا به تعبیر جلال آل احمد «بلیشوی درسی» بود، ضمن اینکه به لحاظ شکلی و کمی کیفیت کتب دانش‌آموزان بالا رفت. با ورود انتشارات فرانکلین به حوزه‌ی انتشار کتب درسی، ارزش سرمایه‌ی اولیه‌ی آن که حدود یک میلیون تومان بود و بخشی از آن در قالب سهام به افراد حقیقی واگذار شده بود، افزایش در خور توجهی پیدا کرد و در مدت کوتاهی ارزش سهام آن چند برابر شد. نگاه آسیب‌شناسانه به عملکرد فرانکلین در حوزه‌ی کتاب کودکان نشان می‌دهد بیشترین آسیب به محتوای کتاب‌های غیردرسی بر می‌گردد، زیرا بیشتر کتاب‌های این حوزه ترجمه بودند و به نوعی فرهنگ غربی را در میان کودکان تبلیغ و ترویج می‌کردند. فرهنگ معرفی‌شده با فرهنگ سنتی و مذهبی رایج در ایران اغلب در تضاد بود. این آثار به ناچار تا حدی از سیاست‌های حکومت پهلوی متأثر بود و بیشتر به شناساندن ایران باستان و حمایت از سلطنت می‌پرداخت؛ مسئله‌ای که در حوزه‌ی کتاب‌های درسی هم اتفاق افتاد و انتقادهای دیگر ناشرین را به همراه داشت.

منابع و ماخذ

- آذرنگ، عبدالحسین؛ علی دهباشی (۱۳۸۲)، *تاریخ شفاهی نشر ایران*، تهران: ققنوس.
- آل احمد، جلال (۱۳۳۶)، *سه مقاله دیگر*، تهران: انتشارات رواق.
- آل احمد، جلال (۱۳۴۳)، *یک چاه و دو چاله و مثلاً شرح احوالات*، تهران: انتشارات رواق.
- استریت، آلیشیا (۱۳۴۵)، *سرزمین و مردم انگلستان*، زیر نظر بهرام فره‌وشی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- افشار مهاجر، کامران (۱۳۹۴)، «پرونده طراحی کتاب همچنان ایده آل نیست»، مصاحبه‌ی آرش تنهایی، تندیس، شماره‌ی ۳۱۰، ص ۷.
- اقتداری، احمد (۱۳۴۵)، *خلیج فارس*، تهران: انتشارات ابن سینا.
- اکرمی، جمال الدین (۱۳۸۳)، *کودک و تصویر یک*، تهران: مدرسه برهان.
- امین (آهی)، لیلی، زهرا خانلری، ثمینه باغچه‌بان (۱۳۴۵)، *فارسی سوم دبستان*.
- انگلیش، اسپرچن و کنستانس فوستر (۱۳۳۵)، *چگونه پدر خوبی باشید*، ترجمه‌ی ربیع مشفق همدانی، تهران: انتشارات صفی‌علیشاه.
- باستانی پاریزی، ابراهیم (۱۳۵۳)، *یعقوب لیث*، زیر نظر محمدعلی اسلامی ندوشن، تهران: انتشارات ابن سینا.
- بی‌نام (۱۳۴۰)، *کودکستان*، هیئت فرهنگی ایالت نبراسکا، ترجمه‌ی نصرالله دیهیمی، تبریز: دانش‌سرای دختران تبریز با همکاری مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین.
- خسروی، فربرز (۱۳۸۱)، *سانسور در آینه نظرات ممیزان در دوره‌ی پهلوی دوم*، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- درخشش، محمد (۱۹۸۳م)، *مصاحبه از ضیاء صدقی*، ۲۹ ژوئن، نوار شماره‌ی ۸، ص ۱۵.
- دهباشی، علی (۱۳۹۷)، *یادنامه همایون صنعتی‌زاده*، تهران: کتاب‌آمه.
- رضوانی، محمد اسماعیل (۱۳۴۵)، *انقلاب مشروطیت ایران*، تهران: انتشارات ابن سینا با همکاری انتشارات فرانکلین.
- سمیعی، احمد (زمستان ۱۳۸۳)، «زبان فارسی و خدمات نشر دانشگاهی»، نامه‌ی فرهنگستان، شماره‌ی ۲۴، ص ۲.
- صنعتی‌زاده، همایون (مهر و آبان ۱۳۸۷)، *گزارش یک زندگی*، سیروس علی‌نژاد، مجله‌ی بخارا،

شماره‌ی ۶۷، ص ۲۴۷.

فلومن، هربرت (۱۳۴۹)، *سرزمین و مردم پاکستان*، ترجمه‌ی عبدالحسین شریفیان، زیر نظر بهرام فره‌وشی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

فلیستروپ، ج.م (۱۳۵۷)، «مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین تهران»، ترجمه‌ی آرین آزموده، نامه‌ی انجمن کتابداران ایران، شماره‌ی ۴۱، صص ۳۴-۳۵.

معصومی همدانی، حسین (۱۳۸۱)، «خط فارسی و رایانه»، نشر دانش، شماره‌ی ۱۰۴، صص ۲ و ۳. ملکی، توکا و منصور ملکی (۱۳۹۱)، *این شاخه مال من است*، تهران: پیکره، ۱۳۹۱.

مهردادفر، مریم (۱۳۹۰)، *تصویر سازی*، تهران: مارلیک.

مورس هیلیر، ویرجیل (بی تا)، *تاریخ جهان برای خردسالان*، ترجمه‌ی مصطفی مقربی، تهران: چاپ تابان با همکاری مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین.

موریس پارکر، برتا (۱۳۴۶)، *فرهنگنامه*، زیر نظر رضا اقصی، جلد ۱۷، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی و با همکاری مؤسسه‌ی انتشارات فرانکلین.

هایت، گیلبرت (۱۳۳۵)، *معلم و شاگرد*، ترجمه‌ی پ. مرزبان، تهران: کتابفروشی ابن سینا.

همایون، داریوش (۱۹۹۲م)، *گذار از تاریخ*، انتشارات البرز- فرانکفورت، ص ۱۱۳.

وین وار، فرانسیس (۱۳۴۱)، *سرزمین و مردم ایتالیا*، ترجمه‌ی منوچهر امیری، زیر نظر بهرام فره‌وشی، تهران: بنگاه و ترجمه نشر کتاب.

یوسفی، غلامحسین، (۱۳۶۸)، *ابومسلم خراسان*، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.

(۱۳۹۵)، *کتاب کارنامه (فرهنگ دیداری کودکان ایرانی)*، تهران: موزه هنرهای معاصر، ص ۷۱.

(خرداد و تیر ۱۳۸۴)، «یادنامه کریم امامی: درباره کریم امامی مترجم، نویسنده، ویراستار و کارشناس نشر»، *مجله‌ی بخارا*، ش ۴۲، صص ۳۵۶-۳۶۳.

(اسفند ۱۳۷۹ و فروردین ۱۳۸۰)، «در جستجوی آفاقی دیگر، گفتگو با دکتر فتح الله مجتبائی»،

کتاب ماه ادبیات و فلسفه، شماره‌ی ۴۱ و ۴۲، ص ۸.

بایگانی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، صص ۲، ۳، ۹.

_____ شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، صص ۱۳، ۱۵.

_____ شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، صص ۱۹-۲۲.

_____ شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، ص ۱۴.

تحلیل عملکرد انتشارات فرانکلین در حوزه کتاب کودکان و نوجوانان | ۹۱

شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، صص ۲۵-۳۰.

شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، ص ۲۴.

شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، صص، ۱۶، ۸۱، ۹۰، ۹۳، ۱۰۱، ۱۰۲.

شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، صص ۹۴-۹۵.

شماره‌ی بازیابی ۸۶۱۰، صص ۸-۴.

شماره‌ی بازیابی ۸۱۷۳۹، صص ۲-۳.

شماره‌ی بازیابی ۸۱۷۳۹، صص ۲-۵.

شماره‌ی بازیابی ۵۳۹۹، صص ۲-۳.

شماره‌ی بازیابی ۵۳۹۹، صص ۶-۷.

شماره‌ی بازیابی ۵۳۹۹، صص ۱۰-۱۱.

بایگانی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند ۲۹۷-۴۵۵۰۴.

سند ۳۰۳۸-۹۹۹.

سند ۲۹۷-۴۵۵۶.

سند ۲۶۴-۱۴۵۰.

سند ۲۹۷-۳۲۷۸۸.

سند ۲۹۸-۹۲۵۹۹.

سند ۲۹۸-۹۴۶۱۱.

بایگانی مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، پرونده‌ی مؤسسه‌ی فرانکلین، سند شماره‌ی

۲۰۰۷-۱-۱

روزنامه‌ی رستاخیز (۱۳۵۷/۲/۲۶)، شماره‌ی ۹۱۴، آگهی‌ها.

روزنامه‌ی اطلاعات (۱۳۴۵/۱۰/۶)، شماره‌ی ۱۲۱۶۸، ص ۱۵.

روزنامه‌ی اطلاعات (۱۳۴۵/۱۲/۱۴)، شماره‌ی ۱۲۲۲۳، ص ۱۶.

روزنامه‌ی اطلاعات (۱۳۴۵/۱۲/۱۶)، شماره‌ی ۱۲۲۲۵، ص ۱۷.

روزنامه‌ی اطلاعات (۱۳۴۵/۱۲/۲۱)، شماره‌ی ۱۲۲۲۹، ص ۲.

Smith, Datus C. Jr (15 December 2000) "Franklin Book Program", Fasc. 2, Vol. X, pp. 187-190. (<https://iranicaonline.org/articles/franklin-book-program>)

List of sources with English handwriting

- Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, pp. 2, 3 and 9.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, pp. 13 and 15.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, pp. 19-22.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, p.14.āz
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, pp. 25-30.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, p.24.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, Pages, 16, 81.90, 93, 101 and 102.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, pp. 94 and 95.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 8610, pp. 4-8.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 81739, pp. 2 and 3.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 81739, pp. 2-5.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 5399, pp. 2 and 3.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 5399, pp. 6 and 7.
 Bāygānīy-e Markaz-e Asnād-e Enqlāb Eslāmī, Retrieval No. 5399, pp. 10 and 11.
 Bāygānīy-e Sāzmān-e Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran, Document 45504-297.
 Bāygānīy-e Sāzmān-e Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran, Document 3038-999.
 Bāygānīy-e Sāzmān-e Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran, Document 4556-297.
 Bāygānīy-e Sāzmān-e Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran, Document 1450-264.
 Bāygānīy-e Sāzmān-e Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran, Document 32788-297.
 Bāygānīy-e Sāzmān-e Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran, Document 92599-298.
 Bāygānīy-e Sāzmān-e Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran, Document 94611-298.
 Bāygānīy-e Mo'asehe Moṭāle'āt va Pažūhešhāye siyāsī, Parvande Mo'asehe Frānklin, Document No. 1-1-2007.
 Āzarang, 'Abdol Hosseīn; Dehbāšī, 'Ali, (1382), Oral History of Iran Publishing, Vol.1, Tehrān: Qoqnos.
 Āle-Aḥmad, jālāl, (1336), Se Maqāle Dīgar, Vol. 3, Tehrān: Entešārāt-e Ravvāq.
 Āle-Aḥmad, jālāl (1343), Yek Čāh va dū Čāle va Maṭalan Šarḥ Aḥvālāt, Vol.1, Tehrān: Entešārāt-e Ravvāq.
 Smith, Dittos, (2000), Franklin Book Program, available at [https // iranicaonline.org](https://iranicaonline.org)
 Flistrop, J.M., (1357), " Franklin Book Program", translated by Ārīan Āzmoūdeh, Letter of the Iranian Librarians Association, No. 41, pp. 34-35.
 Dehbāšī, 'Alī, (1397), Yādnāme Homāyūn Šan'atīzādeh(Homayoun Sanatizadeh's memoir), Vol. 1, Tehrān: Ketāb Āme.
 Dehbāšī, 'Alī, (1384), " Yādnāme Karīm Emāmī: Darbāre Karīm Emāmī, Motarjam, Nevīsande, Vīrāstar va Kāršenās-e Našr(Karim Emami's Memoir: About Karim Emami Translator, Writer, Editor and Publishing Expert)", Journal of Boḳārā, No. 42, pp. 356-363.
 "Dar jostojoye Ofoqī Dīgar, Goftegū bā Dr. Fathollāh Mojtābaeī (In search of another horizon, a conversation with Dr. Fathollah Mojtabaei)", Ketāb Māhe Adabīyāt va Falsafe, No. 41 and 42, 1379 and 1380, p.8.
 Homāyūn, Dārīūš, (1992), Gozar az Tārīk(Passing through History, Vol. 1, Alborz-Frankfurt Publications, p. 113.
 Deraḳšeš, Moḥammad, (1983), Interview with Žīyā Šedqī, June 29, Tape No. 8, p.15.
 Ketāb-e Kārnameh, farhange Dīdārī Kodakān-e Irānī (, (1395), Tehran: Museum of Contemporary Art, p.71.
 Ma'sūmī Hamedānī, Hosseīn, (1381), "Kat- Fārsī va Rāyāne (Persian Calligraphy and Computer", Dāneš Publishing, Vol. 104, pp. 2 and 3.

- Afšār Mohājjer, Kāmṛān, (1394), "Parvande Ṭarāḥī-ye Ketāb Hamčēnān Ideāl Nīst (Book design case is still not ideal)", interview with ĀrašTanhāeī, Tandīs, No. 310, p. 7.
- Šamī'ī, Aḥmad, (1383), "Zabān-e Fārsī va Ḵadamāt-e Našre Dānešgāhī (Persian language and academic publishing services)", Nāme Farhangestān, No. 24, p. 2.
- Street, Alicia, (1345), The Land and People of England, under the supervision of Bahrām Farahvašī, Tehrān: Bongāh Tarjame va Našr-e Ketāb.
- Flomen, Herbert, (1349), The Land and People of Pakistan, translated by 'Abdol Ḥosseīn Šarīfīān, under the supervision of Bahrām Farahvašī, Tehrān: Bongāh Tarjame va Našr-e Ketāb.
- Wayne War, Francis, (1341), The Land and People of Italy, translated by Manūčehr Amīrī, under the supervision of Bahrām Farahvašī, Tehrān: Bongāh Tarjame va Našr-e Ketāb.
- English, Sprouten and Foster, Constance, (1335), How to be a good father, translated by Rabī' Mošfeq Hamedānī, Vol. 2, Tehrān: Entēšārāt-e Šafī 'Alīšā.
- Unnamed, (1340), Kindergarten, Nebraska Cultural Board, translated by Našrullāh Dīhīmī, Tabrīz: Dānešsarā-ye Doḳtarān Tabrīz Bā Hamkāri-ye Mū'asese-ye Franklin.
- Hyatt, Gilbert, (1335), Teacher and Student, translated by p. Marzbān, Vol. 1, Tehrān: Ketābforūšī-ye Ebn Sīnā.
- Morse Hillier, Virgil, (Nd), World History for Young Children, translated by Mošṭafā Moqarabī, Tehrān: Čāp Tābān Bā Hamkāri-ye Mū'asese-ye Franklin.
- Eḳtedārī, Aḥmad, (1345), Persian Gulf, Tehran: Entēšārāte Ebn Sīnā.
- Bāstānī Pārīzī, Ebrāhīm, (1353), Ya'qoūb Laīf, under the supervision of Moḥammad 'Alī Eslāmī Nodoošan, Tehrān: Entēšārāte Ebn Sīnā.
- Yoūsefī, Ḡolām Ḥosseīn, (1368), Abū Mūslem Ḵorāsān, Vol. 3, Tehrān: Šerkat-e Sahāmī-ye Ketābhā-ye jībī
- Rezvānī, Moḥammad Esmā'īl, (1345), The Iranian Constitutional Revolution, Vol. 1, Tehrān: Entēšārāte Ebn Sīnā Bā Hamkāri-ye Mū'asese-ye Franklin.
- Maurice Parker, Bertha, (1346), Farhangnāme, under the supervision of Reza Aqšā, vol. 17, Tehrān: Šerkat-e Sahāmī-ye Ketābhā-ye jībī Bā Hamkāri-ye Mū'asese-ye Franklin.
- Mehrdādfar, Maryam, (1390), Tašvīrsāzī, Vol. 1, Tehrān: Marlīk.
- Šan'atīzādeh, Homāyūn, (1387), Gozāreš-e Yek Zendeḡī (A Life Report, Sīrūs 'Alī Neḡād, Boḳārā Magazine, vol. 67, p. 247.
- Akrāmī, ĵamāluddīn, (1383), Kodak va Tašvīr-e Yek (Child and Image of One), Tehrān: Madrese Borhān.
- Mālekī, Toūkā and Mālekī, Manšoūr, In Šāḳe Māl-e Man Ast (1391), (This branch is mine), Vol. 1, Tehrān: Peykareh.
- Amīn (Āhī) Leīly; Ḵānlarī, Zahrā; Bāḡčebān, Ṭamīne, (1345), Fārsīye Sevūm-e Dabestān..
- Ḵosravī, Farīborz, (1381), Sānsūr dar Āyeneye Nazarāt-e Momayezān dar Dūreye Dovūme Pahlavī (Censorship in the Mirror of Auditors' Comments in the Second Pahlavi Period), Vol. 1, Tehrān: National Library of the Islamic Republic of Iran.
- Rastāḳīz newspaper, (1357) No. 914, dated 26/2/1357, advertisement page.
- Eṭelā'āt newspaper, (1345), No. 12168, dated 6/10/1345, p.15.
- Eṭelā'āt newspaper, (1345), No. 12223, dated 14/12/1345, p.16.
- Eṭelā'āt newspaper, (1345), No. 12225, dated 16/12/1345, p.17.
- Eṭelā'āt newspaper, (1345), No. 12229, dated 12/21/1345, p.2.